

ОСОБИСТІСНІ ЧИННИКИ РИЗИКУ СЦЕНІЧНИХ БАР'ЄРІВ

У цьому повідомленні представлені емпіричні дані про властивості особистості, що пов'язані із показниками сценічних бар'єрів і що супроводжують їх прояви; наводяться результати дослідження психологічних характеристик, властивих особам з високим і низьким рівнем схильності до переживань сценічних бар'єрів.

Ключові слова: сценічні бар'єри, фактори особистості, аналіз кореляцій, аналіз профілів.

Дослідження спрямоване на вивчення певних властивостей особистості, що супроводжують сценічні бар'єри, які випробовують представники творчих виконавських професій (музиканти, співаки, актори) до і під час публічних, сценічних виступів. Головною відмінністю професій подібного типу є те, що саме на сцені перевіряється професійна підготовка виконавця до виступу, його природний і технічний потенціал, міра обдарованості виконавця, психологічна стійкість і таке інше. Відомо, що публічність виступів посилює психологічну напруженість виконавця, підвищує вимоги до його готовності до зустрічі із глядачами (екзаменаторами, членами журі, слухачами). Усі ці чинники відображуються в переживаннях виконавців і впливають на успішність їх діяльності. У творчому житті виконавців музикантів, співаків, акторів, які стикаються з великою кількістю емоційних ситуацій, пов'язаних з концертною діяльністю, в тезаурусі характеристик цієї діяльності часто вживається термін "хвилювання", особливо в його деструктивній формі - у формі прояву сценічного бар'єру.

Сценічний бар'єр в нашій роботі розглядається як чуттєво-емоційні і інтелектуальні прояви, які сприяють виникненню суб'єктивно непереборних перешкод, що проявляється в гальмуванні, опорі, блокуванні сценічної діяльності.

В психологічній літературі існує думка про те, що психологічний бар'єр може бути короткочасним психічним станом, що має своє змістовне наповнення, який з часом може також перетворитися у *стійку властивість* особистості, що виявляється у невпевненості у своїх можливостях [1,2]. Ця думка є для нас важливою, тому що підтримує наше розуміння сценічного бар'єру і як стану, і як властивості особистості.

Отже, ми вважаємо, що сценічний бар'єр як актуальний *психічний стан* («гостре», ситуативне переживання) проявляється у внутрішній реакції особистості на зовнішні об'єктивні обставини, що пов'язані із сценічною діяльністю, а як *стійка властивість особистості* («хронічне» позаситуативне, надситуативне переживання) - у стійкій схильності до переживання сценічного бар'єру як в емоційних, так і у емоційно нейтральних ситуаціях.

На даному етапі дослідження ми вивчаємо саме стійку схильність до переживання сценічного бар'єру і здійснюємо пошук специфіки психологічних характеристик особистості, що аранжують прояви сценічного бар'єру, а, можливо, і його появу.

Відомо, що переживання сценічних бар'єрів супроводжується проявами певного спектру властивостей особистості, серед яких визначені такі, як депресивність, роздратованість, неврівноваженість, сором'язливість, емоційна лабільність, тощо. Саме тому за для вивчення означених рис особистості у співвідношенні із показниками сценічного бар'єру ми обрали Фрайбургський особистісний опитувальник (FPI), шкали якої містять інформацію про означені якості особистості. Авторами Фрайбургського особистісного опитувальника (Das Freiburger Persönlichkeits - inventar - FPI) є І. Фаренберг (J. Fahrenberg), Х. Зарг (H. Selg) і Р. Гампел (R. Hampel). Особистісний опитувальник був створений, головним чином, для прикладних досліджень з урахуванням досвіду побудови і застосування таких широко відомих опитувальників, як 16PF, MMPI, EPI та ін. Опитувальник призначений для діагностики станів і властивостей особистості, які за літературними даними мають першочергове значення для процесу соціальної адаптації та регуляції поведінки, що є важливим для нашого дослідження. Ми використовували, адаптований і модифікований на факультеті психології Санк-Петербурзького університету в співавторстві з вченими Гамбургського університету, варіант опитувальника FPI (форма В) [4].

Діагностику сценічного бар'єру ми здійснювали за допомогою авторського «Тест-опитувальника схильності до переживання сценічних бар'єрів» [5,6].

Аналіз емпіричних даних здійснено за такою схемою: спочатку наведемо результати кількісного аналізу даних (у даному випадку, кореляційного), завдяки чому упорядковується простір усіх показників, що вивчаються, потім надамо результати якісного аналізу (метод асів, профілів), де здійснюється групування досліджуваних осіб за певною ознакою. Такий підхід є логічним, тому, що кількісний аналіз, який передує якісному аналізу, дає інформацію про можливість (наявність значимих зв'язків), або неможливість (відсутність значимих зв'язків) подальшого співставлення явищ, що вивчаються.

Перед усім нагадаємо, що кореляційний (інтеркореляційний) аналіз, як відомо, дає точну кількісну оцінку ступеню узгодженості варіювання двох ознак (або усіх), що характеризується тісністю зв'язку, тобто, абсолютною величиною коефіцієнта кореляцій. Наявність додатних кореляцій між двома рядами явищ, по суті, означає, що при збільшенні одного результату інший також збільшується, а при зменшенні – зменшується; наявність від'ємних кореляцій навпаки, свідчить про протилежну залежність: при збільшенні одного результату інший зменшується. Однак, наявність кореляцій між двома змінними не означає, що одна із змінних є причиною, а інша – слідством. Тому висновок про причинно-наслідкову залежність між явищами, що вивчаються, тільки на підставі статистичної значущості зв'язку між відповідними ознаками (тобто на підставі коефіцієнта кореляцій) зробити неможливо [3]. Існування причинно-наслідкового зв'язку встановлюється іншими методами.

Отже, за допомогою кореляційного аналізу ми групуємо простір *ознак (показників)*, що досліджуються, і лише констатуємо факт наявності між ними взаємозв'язків. Використання же якісного аналізу дозволяє нам за допомогою методу

"асів" згрупувати досліджуваних за певною ознакою, а саме, за рівнем розвитку індексу схильності до переживання сценічного бар'єру і виявити найбільш яскравих представників з високим і низьким рівнем сценічного бар'єру у цій вибірці.

У табл. 1 надані значимі коефіцієнти кореляції між показниками двох рядів психічних явищ – показників сценічного бар'єру і особистісних шкал за методикою FPI.

Таблиця 1

Значимі коефіцієнти кореляції між показниками сценічного бар'єру і шкалами за методикою FPI

	Показники сценічного бар'єру								
	БПф	БЕм	БКг	БКн	БК-Р	БМо	БЕрг	БСтп	ІнБ

Шкали FPI									
FI	284**	197**	210**		186**		233**	208**	252**
FII	311**	224**	303**	145*	242**		194**	229**	287**
FIV	227**	205**	209**	165*	263**		222**	215**	265**
FV		-147*					-158*	-166*	-141*
FVI		-216**			-200**	184**	-151*	-190**	-200**
FVII	191**	153*	191**			138*			150*
FVIII	174*	170*	163*				151*	180**	184**
FIX						147*	-169*		
FXI	206**								
FXII		-179*					-161*	-143*	

Примітка: 1) нулі і коми опущені; 2) позначення * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$; 3) позначення шкал FPI: FI – невротичність, FII – спонтанна агресивність, FIII – депресивність, FIV – роздратованість, FV – товариськість, FVI – врівноваженість, FVII – реактивна агресивність, FVIII – сором'язливість, FIX – відкритість, FX – екстраверсія-інтроверсія, FXI – емоційна лабільність, FXII – маскуліність – фемініність; 4) компоненти сценічного бар'єру: психофізіологічний (БПф); емоційний (БЕм); когнітивний (БКг); конативний (поведінковий) (БКн); контрольно-регулятивний (БК-Р); мотиваційно-ціннісний (БМо); ергічний (БЕрг); показник загальної схильності до «стоп-реакцій» (БСтп) та композитна оцінка – індекс сценічного бар'єру (ІнБ).

Аналіз таблиці показує наявність і додатніх, і від'ємних значимих зв'язків між означеними показниками. Причому, додатні зв'язки отримані переважно, між більшістю показників сценічних бар'єрів і шкалами FI (невротичність), FIII (депресивність), FIV (роздратованість), FVII (реактивна агресивність), FVIII (сором'язливість), що свідчить про загострення труднощів, бар'єрів, що переживаються на сцені, при проявах означених рис особистості. Від'ємні зв'язки виявлені між деякими показниками сценічних бар'єрів та шкалами FV (товариськість), FVI (врівноваженість), та FXII (маскулізм-фемінізм).

За для розуміння одержаних фактів та пошуку психологічних закономірностей у співвідношеннях сценічного бар'єру та означеного кола рис особистості розглянемо ці взаємозв'язки більш ретельно.

Встановлено, що шкали FI (невротичність), FII (спонтанна агресивність), FIII (депресивність), можна сказати, що і шкали FVII (реактивна агресивність) і деякою мірою, шкала FVIII (сором'язливість) сприяють психофізіологічним (БПф), емоційним (БЕм), когнітивним (БКг), енергетичним (БЕрг) проявам сценічних бар'єрів, про що свідчать додатні, на рівні 1%, кореляційні зв'язки між означеними показниками. Означені якості особистості (шкали) додатньо пов'язані також із показником БСтп, тобто сприяють появі «стоп-реакцій», і показником БК-Р, додатній полюс якого свідчить про дефіцит регуляції та втрату контролю за станом, емоціями, поведінкою на сцені.

Серед додатніх зв'язків слід окремо виділити співвідношення мотиваційного показника бар'єру (БМо) із деякими шкалами FPI. Якщо враховувати зміст додатного полюса показника (БМо+), який характеризується відсутністю потреби займатися сценічною діяльністю, байдужістю, як до успіху, так і до провалу, зниженням професійної мотивації та цінності для особистості виконавця, то можна зрозуміти чому ці прояви сценічного бар'єру супроводжуються врівноваженістю (FVI), відкритістю (FIX), а іноді і реактивною агресивністю (FVII).

Розглянемо тепер групу від'ємних зв'язків, що виявлені між шкалами FV (товариськість), FVI (врівноваженість), та FXII (маскулізм-фемінізм) із такими показниками сценічних бар'єрів, як БЕм (емоційний показник), Берг (енергетичний), БСтп (схильність до «стоп-реакцій») та ІнБ (індекс сценічного бар'єру). Прокоментувати цей факт можна такими чином. Від'ємні полюси означених показників сценічних бар'єрів (а від'ємні зв'язки свідчать про співвідношення саме протилежних полюсів двох явищ) містять характеристики їх протилежних проявів: відсутність негативних переживань, пов'язаних із публічним виступом, наявністю приємного емоційного збудження, підйому; внутрішню зібраність, свободу від «особистих» емоцій виконавця, умінням переживати емоції, що пов'язані з музичним твором і роллю, що виконується. Тому стає природним наявність саме від'ємних зв'язків означених показників сценічного бар'єру із товариськістю (FV) та врівноваженістю (FVI).

Що стосується від'ємних зв'язків шкали FXII (маскулізм-фемінізм) із цими ж показниками бар'єру, то цей факт свідчить лише про те, що сценічним бар'єрам більшою мірою піддаються жінки.

Подальший свій аналіз співвідношення означених показників ми будемо проводити за допомогою аналізу профілів шкал FPI двох груп досліджуваних, що обрані із вибірки за високим, або низьким рівнем індексу сценічного бар'єру (ІнБ), тобто, тих осіб, які схильні до переживання сценічних бар'єрів (ІнБ+) і тих, які практично не зазнають труднощів в сценічній діяльності (ІнБ-).

На рис. 1. представлені профілі означених груп досліджуваних. На осі ОХ відмічені шкали FPI, на осі ОУ розміщені стандартні оцінки, максимум дорівнює 9 балам, середня лінія ряду проходить через позначення у 4,5 балів. Значення кожного показника, що відмічені на цьому графіку, представляють собою середнє арифметичне значення однойменних показників усіх представників кожної групи окремо. У даному випадку, тут і далі, аналіз профілів будемо проводити за обраною і перевіреною у попередньому підрозділі схемою. Спочатку розглянемо профілі шкал FPI окремо для того, щоб виявити домінуючі тенденції цих показників у кожній групі досліджуваних, після цього здійснимо їх порівняння.

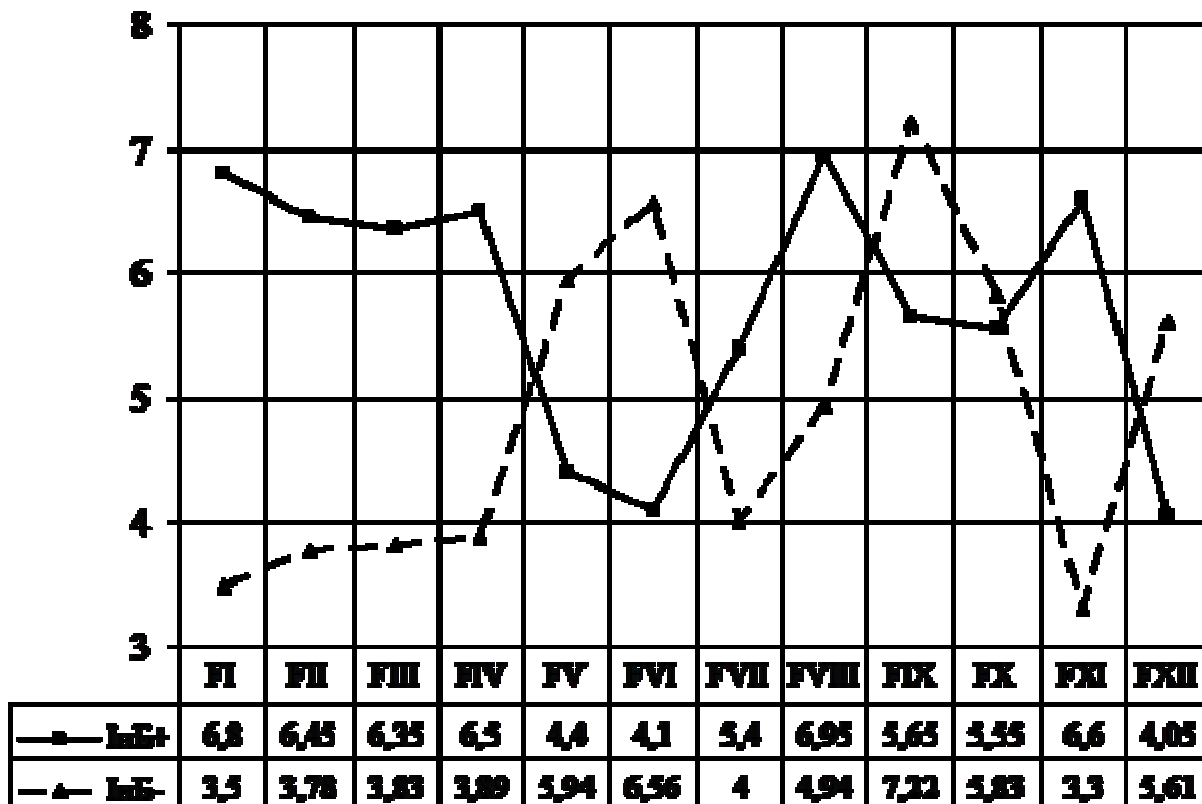

Рис. 1. Профілі шкал FPI груп осіб схильних (N=20) і не схильних (N=18) до переживання сценічних бар'єрів

За найбільшим відхиленням від середньої лінії ряду (за зменшенням) у групі «високобар'єрних» осіб показники розподілилися таким чином: FVIII+ (сором'язливість), FI+ (невротичність), FXI+ (емоційна лабільність), FIV+ (роздратованість). Група «низькобар'єрних» осіб представлена такими характеристиками: FIX+ (відкритість), FVI+ (врівноваженість), FV+ (товариськість), FX+ (екстраверсія), FXI- (відсутність емоційної лабільності), FI- (відсутність невротичності). З опорою на зміст шкал FPI, що переважають, у кожній групі створимо їх психологічний портрет у просторі означених шкал.

Таким чином, представникам групи InB+ (високобар'єрних) властиво наявність тривожності, скутості, наявність труднощів в соціальних контактах, нерішучість і невпевненість в собі. Такі особи уникають ризикованих ситуацій, несподівані події зустрічають із занепокоєнням, від будь-яких змін чекають тільки прикростей. У спілкуванні вони сором'язливі, сковані, прагнуть не виділятися і ні в що не втручатися. Великих компаній уникають, віддають перевагу вузькому кругу старих, перевірених друзів (FVIII+). Такі особи виявляють тривожність, збудливість у поєднанні із швидким виснаженням і стомлюваністю. Провідною особливістю є зниження порогів збудливості, підвищена чутливість (FI+). Крім того, представники цієї групи характеризуються нестійкістю емоційного стану, що проявляється в частих коливаннях настрою, підвищеній збудливості, дратівливості, недостатній саморегуляції.

Такі особи, на думку авторів Фрайбургського особистісного опитувальника, м'які, жіночні, занурені у фантазії, вірші і музику, що у принципі, характерно для нашої вибірки. Високі оцінки по фактору "емоційна лабільність" (FXI+) свідчать про тонку духовну організацію, артистичність, художнє сприйняття оточення. У той же час, представники даної групи (із високою оцінкою фактору FIV) мають погану саморегуляцію психічних станів, нестійкий емоційний стан, частенько не здатні до роботи, що вимагає відомої напруги, більш високого рівня контролю за діями, вольових зусиль, концентрації, зібраності. Ситуації із високою мірою невизначеності переносять погано, легко впадають у відчай. Гостро переживаючи свій неуспіх, можуть разом із реакціями самозвинувачення демонструвати ворожість по відношенню до навколишніх осіб [4].

Представникам другої групи, тобто, тим, що не випробують сценічних бар'єрів («низько бар'єрним»), властиво прагнення до довірливої та відвертої взаємодії з навколишніми людьми при високому рівні самокритичності (FIX+ – відкритість); хороша захищеність до дії стресс-факторів звичайних життєвих ситуацій, що базується на упевненості в собі, оптимістичності і активності, відсутність внутрішньої напруженості, свободу від конфліктів, задоволеності собою і своїми успіхами (FVI+ – врівноваженість); наявність вираженої потреби в спілкуванні і постійній готовності до задоволення цієї потреби. багатство і яскравість емоційних проявів, природність і невимушеність поведінки, готовність до співпраці, чуйне, уважне відношення до людей. Такі особи мають широкий круг друзів, знайомих, легко сходяться з людьми (FV+ – товариськість). Цим особам також властива екстравертованість – FX+, що виявляється у активності, лідерстві. Такі люди не соромляться, коли на них звертають увагу, не випробовують утруднень у спілкуванні, у встановленні контактів, що охоче беруть на себе головні ролі у взаєминах з оточенням. Ці особи мають велику соціальну спритність, надають велике значення соціальному успіху, усіма способами домагаються громадського визнання своїх особистих заслуг, чим можуть викликати невдоволення з боку тих людей, з якими їм доводиться мати

справу [4].

Таким чином, високі оцінки за шкалами FVIII+, FI+, FXI+ і FIV+ пояснюють схильність особистості до переживання сценічних бар'єрів, а високі оцінки за шкалами FIX+ (відкритість), FVI+ (врівноваженість), FV+ (товариськість), FX+ (екстраверсія) і низькі оцінки за шкалою FXI- (відсутність емоційної лабільності) характеризують осіб, які, в основному, не переживають цих утруднень.

У табл. 2 представлені значення *t*-критерію Ст'юдента, що відображають ступінь значущості розбіжностей між однойменними показниками профілів обох груп досліджуваних.

Таблиця 2

Значення t - критерію Ст'юдента, що отримані при визначенні достовірності відмінностей між однойменними факторами особистості (шкали FPI) у підвбірках, що порівнюються

Групи ІнБ+ / ІнБ-	Шкали FPI					
	FI	FII	FIII	FIV	FV	FVI
t-критерій	7,00*	5,448*	4,767*	5,991*	-1,890	-4,827*
Групи ІнБ+ / ІнБ-	Шкали FPI					
	FVII	FVIII	FIX	FX	FXI	FXII
t-критерій	2,372*	2,731*	-2,723*	1,243	0,926	-2,597*

Отже, значення *t* - критерію Ст'юдента (1% рівень значущості) підтверджує наявність розбіжностей між однойменними показниками профілів обох груп досліджуваних.

Висновки: 1. Виявлені значимі додатні і від'ємні зв'язки між певними показниками сценічного бар'єру і факторами особистості за методикою FPI

2. За допомогою методу асів із досліджуваної вибірки виділено дві групи осіб: із високим, та із низьким рівнем індексу сценічного бар'єру, тобто, тих осіб, які схильні до переживання сценічних бар'єрів (ІнБ+) і тих, які практично не зазнають труднощів в сценічній діяльності (ІнБ-).

3. Встановлено, що сором'язливість, невротичність, емоційна лабільність, і роздратованість властиві особам, що схильні до переживання сценічних бар'єрів, а відкритість, врівноваженість, товариськість, екстраверсія, відсутність емоційної лабільності характеризують осіб, які, в основному, не переживають цих утруднень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бродовська В.Й. Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів: Словник / В.Й. Бродовська, В.О. Грушевський, І.П. Патрик. – К.: ВД «Професіонал», 2007. – 512 с.
2. Василюк Ф.Е. Психология переживания / Ф.Е. Василюк. – М: Изд-во МГУ, 1984;
3. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных: учебное пособие / А.Д. Наследов. – СПб.: Речь, 2004. – 392 с.
4. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии: Учеб. пособие/В.Д. Балин, В.К. Гайда, В.К. Горбачевский и др., Под общей ред. А.А. Крылова, С.А. Маничева. – СПб: Питер, 2000. – 560 с.
5. Саннікова А. А. Науково-методичний твір «Диференціальна діагностика схильності до переживань сценічних бар'єрів (психодіагностичний комплекс методик)» / А.А Саннікова. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 33970. Мін. освіт. і науки України. Заяв. № 34208 від 05.05.2010. Опубл. 05.07.2010. – 63 с.
6. Саннікова А. А. Результати апробації оригінальної методики діагностики схильності особистості до переживань сценічних бар'єрів / А.А Саннікова. Вісник Харківського університету. Серія психологія № 902, випуск 43. – Харків, 2010. С. 262-267.

Подано до редакції 14.09.2011